

Віталій Кульчицький,
*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри філософії та суспільних дисциплін
ДВНЗ «Тернопільський державний медичний
університет ім. І. Я. Горбачевського МОЗ України»*

Тетяна Кульчицька,
*заслужений вчитель України, вчитель історії
та правознавства Тернопільської спеціалізованої
школи I-III ступенів №7
з поглибленим вивченням іноземних мов*

РОЛЬ ГРОМАДСЬКО-ПРОСВІТНИЦЬКИХ ТОВАРИСТВ У НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАННІ МОЛОДІ ПОДІЛЛЯ НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

У статті проведено ретроспективний аналіз та обґрунтовано роль громадсько-просвітницьких товариств Поділля початку XX століття в національно-патріотичному вихованні молоді, формування в неї високої національної свідомості й самосвідомості. Зосереджено увагу на тому, що представники громадсько-просвітницьких товариств намагались максимально наблизити освіту до життя, забезпечити прищеплення молоді реального, а не абстрактного патріотизму на основі виховання любові до рідного краю, тобто до його історії, звичаїв, традицій. Зроблено висновки про те, що виховання справжнього патріота України починається від рідного порога, а відтак у процесі вивчення історії своєї малої Батьківщини, у нашому випадку – Поділля та історії України.

Ключові слова: *освіта, патріотизм, національно-патріотичне виховання, молодь, народ, Поділля.*

На сучасному етапі національно-духовного відродження України, розвитку демократичних процесів важливого значення набуває формування в молоді патріотизму, активної громадянської позиції, відданості справі зміцнення державності. З огляду на це, національно-патріотичне виховання є основоположним, що відповідає нагальним вимогам і викликам сучасності.

В умовах розбудови української держави перед нашим суспільством постала актуальна проблема наукового вивчення і переосмислення історичного минулого українського народу. Об'єктивне висвітлення проблем

становлення, розвитку та освітньо-виховної патріотичної діяльності просвітницьких товариств стало можливим тільки з проголошенням незалежності України. Нові політичні умови уможливили використання нових архівних матеріалів, документів. У них ґрунтовно висвітлюються проблеми становлення та розвитку просвітницьких товариств, форм і методів їх діяльності, підкреслюється їх роль в українському національно-культурному та освітньо-виховному русі.

Актуальність дослідження зумовлена науковою цінністю та практичною значущістю, діяльності громадських національно-культурних організацій, що діяли на території Поділля на початку ХХ ст. Вивчення й осмислення історичних традицій і досвіду їх діяльності, має важливе значення для сучасності та дає можливість: по-перше, вивчити процес становлення й розвитку просвітницького руху на Поділлі в контексті українського національно-культурного відродження; по-друге, виявити провідні тенденції і напрямки розвитку цього руху, осмислити творчий досвід визначних просвітителів краю, що зумовили позитивну трансформацію цілісних основ українознавчого світогляду; по-третє здійснити актуалізацію всього цінного з минулого для соціуму сьогодення. Вивчення просвітницького руху на Поділлі, як складового компонента відродження духовності України, дає можливість краще зрозуміти її історію та культуру.

Мета дослідження полягає в розкритті ролі громадсько-просвітницьких організацій у національно-патріотичному вихованні молоді Поділля на початку ХХ ст.

Досліджуваній період характеризується поступовим розширенням спектру громадського життя. Одним з його проявів була багатогранна діяльність різноманітних товариств, які спрямовували свою роботу на розвиток науки, культури, освіти¹.

Початок ХХ ст. у Російській імперії позначився епохальними подіями. Поразка в російсько-японській війні 1904-1905 рр. і початок першої російської демократичної революції спричинили посилення українського визвольного і національно-культурного руху. Царський режим не міг не зважати на такі події. 17 жовтня 1905 р. вийшов маніфест царя Миколи II про вдосконалення державного порядку. Згідно документа, передбачалося: «Даровать населению незыблемыя основы гражданской свободы на началах действительной неприкосновенности личности, свободы совести, слова, собраний и союзов»². Проголошена в маніфесті свобода зборів і товариств прискорила розробку закону про товариства та союзи. До того ж, після 17 жовтня 1905 р. розпочався процес утворення різних політичних

1 Мельничук О. С. Історія педагогіки України: Навч. посібник / О. С. Мельничук. – Кіровоград: КДПУ ім. В.К. Винниченка, 1998. – С. 123.

2 Дорошенко Ю. Нарис історії України / Ю. Дорошенко. – К., 1991. – Т.2. – С. 262.

партій, профспілок та інших організацій, причому далеко не всі вони були зареєстровані в державних установах. Урешті-решт, 4 березня 1906 р. введено «Тимчасові правила про товариства і союзи»³. За цим документом, товариство могли утворювати кілька осіб, які мали спільну мету і не прагнули отримати прибуток від діяльності⁴. Через те, що просвітницькі осередки ставили за мету просвіту народу, вони підлягали реєстрації на засадах «Тимчасових правил...». Таким чином, на території Поділля був відкритий шлях до виникнення громадсько-просвітницьких товариств.

Саме тому, початок ХХ століття характеризується значною активізацією педагогічної і просвітницької діяльності демократично налаштованої інтелігенції. Безкорисливо віддана ідеям спільної праці задля просвіти молоді та трудового люду, інтелігенція акумулювала і водночас поширювала нові погляди на навчання й освіту, шукала й утверджувала ефективні форми освітньої роботи серед різних верств і груп населення. Освітяни-вихователі наближали знання до простих людей.

Студентська молодь і гімназисти, у свою чергу, вступали в товариства, гуртки з метою поширення освіти серед народу. Створення таких об'єднань, як «Громада» також сприяло задоволенню освітніх проблем того часу.

На основі численних наукових матеріалів, архівних документів, спогадів доведено, що українські громади – це напівлегальні осередки інтелігенції, студентів, учнівської молоді, які впродовж півстоліття (друга половина ХІХ – початок ХХ століття) на демократично-патріотичних засадах проводили науково-просвітницьку, педагогічну й освітянську роботу на користь України та її народу.

Діяльність громадивців була спрямована на поширення освіти, пропаганду знань серед молоді, піднесення рівня її культури, моралі, патріотизму, пробудження і формування національної самосвідомості. Під національно-культурною самосвідомістю громадивці розуміли усвідомлення молодого людиною національних пріоритетів і свого ставлення до них, ствердження своєї приналежності до певної національної спільноти й своєї відмінності від членів іншої етнічної спільноти У «Громаді» люди шукали задоволення своїх інтелектуальних культурно-мистецьких потреб, естетичних запитів тощо.

Громадивців об'єднувала любов до України, її мови, культури, історії. Їхнє українолюбство не мало у своїй основі ідеї національної винятковості. Це був патріотизм, проияний любов'ю до України, захоплення усім українським.

3 Там само. – С. 268.

4 Гранів О. Товариство «Просвіта»: традиції і проблем / О. Гранів // Українське слово. – 1993. – 22 жовт. – С. 5.

Після закриття недільних шкіл громадівці були викладачами в педагогічній школі, яка готувала вчителів для села. Також багато працювали над написанням та виданням народних книжок, підручників для шкіл українською мовою, збирали кошти на різні освітні справи, збирали етнографічний матеріал, працювали над укладанням українського словника тощо⁵.

Серед перших громадських об'єднань було Подільське церковне історико-археологічне товариство, яке заснували у 1903 р. на базі Подільського єпархіального історико-статистичного комітету. Таке перетворення Комітету на Товариство сприяло об'єднанню краєзнавців Поділля – у 1912 р. у ньому налічувалося 136 членів⁶. У вересні 1911 р. у Кам'янець-Подільський виникло Товариство подільських природодослідників, яке вже наступного року мало 213 членів. Воно організовувало експедиції, краєзнавчу роботу, видавало «Записки товариства», мало бібліотеку, у Пушкінському Народному домі проводило читання безкоштовних лекцій⁷.

Окремо слід згадати діяльність Товариства мистецтв, статут якого був затверджений у січні 1908 р. Його організатором став відомий на Поділлі художник В. Розвадовський, який одночасно завідував художніми класами. Товариство мистецтв розгорнуло на Поділлі широку патріотично-просвітницьку діяльність, влаштовуючи пересувні виставки художніх творів у містах та багатьох містечках губернії. Крім того, у Кам'янці-Подільському діяла постійна виставка творів мистецтв⁸.

Слід відзначити, що український освітньо-виховний рух на Поділлі було репрезентовано товариством – «Просвіта», створеним у 1906 р. в Кам'янці-Подільському. Значна філія утворилась у Могилеві. Ряди Подільської «Просвіти» об'єднували українську інтелігенцію для спільної роботи заради освіти та патріотичного виховання населення. Однак, національно-просвітницька діяльність «Просвіти» зустріла вороже ставлення з боку уряду і вже 2 липня 1907 р. Подільське губернське присутствіє заборонило діяльність товариства. У березні 1908 р. надійшов дозвіл на відкриття товариства, й «Просвіта» відновила свою діяльність у Кам'янці-Подільському, зробивши чимало для поширення серед населення української історії та фольклору⁹. Товариства «Просвіти» опікувалися видав-

5 Калиниченко Н. П. Роль земств у впровадженні навчання рідною мовою в народній школі України (кінець XIX – початок XX ст.) / Н. П. Калиниченко, Ж. Д. Ільченко // Український історичний журнал. – 1994. – №1. – С. 72-81.

6 Кловак Г. Педагогічна і просвітницька діяльність українських громад (друга половина XIX – початок XX ст.) / Г. Кловак // Рідна школа. – 2002. – №11. – С. 70-72.

7 Прокопчук В. С. Краєзнавство на Поділлі: історія і сучасність / В. С. Прокопчук. – К.: Рідний край, 1995. – С. 7.

8 Любар О. О. Історія української школи і педагогіки: навч. посіб. / О. О. Любар, М. Г. Стельмахович, Д. Т. Федоренко. – К.: Знання, 2006. – С. 386.

9 Лозовий В. Діяльність Подільської «Просвіти» в 1906-1914 рр. / В. Лозовий // Просвітницький рух на Поділлі (1906-1923 рр.) – Кам'янець-Подільський, 1996. – С. 6-27.

ничими справами, утворювали бібліотеки і читальні, засновували освітні заклади, влаштовували лекції, літературно-вокальні вечори, театральні заходи тощо.

У дореволюційний період протягом 1912-1913 рр. з-під пера відомого громадського діяча І. Огієнка виходять статті, з яких ми дізнаємося про випадки ворогів українства. Так, публікація «Чи не новий похід»¹⁰ була зумовлена тим, що з дверей подільської «Просвіти» була зірвана табличка разом з правилами користування бібліотекою-читальнею. Учений зауважив, що достеменно визначити авторів неправомірних дій буде важко. Але з огляду на те, що в місцевих часописах «Подольнин» і «Подольские известия» стали з'являтися критичні судження на адресу губернського товариства, висновок напрошувався сам собою. І. Огієнко, згадуючи той факт, що місцеві російськомовні видання систематично лякали подольчан «мазепинством», небезпечно від подільської «Просвіти», адміністрація забороняла проводити літературні вечорниці, задається питанням, чи не є це початком нового походу проти народу, який споконвічно проживає на своїй землі, його культури, права говорити рідною мовою.

На відміну від інших «Просвіт», подільська основну увагу звернула на роботу серед сільського населення краю, зокрема на відкриття бібліотек і хат-читалень¹¹. По губернії було розіслано кілька тисяч примірників статутів товариства, надрукованих українською мовою, із закликом вести освітню та патріотично-виховну роботу серед народу. Під керівництвом подільського товариства в сільській місцевості розпочали роботу десятки бібліотек та бібліотек-читалень. Найбільш дієвими стали осередки у м. Жванець, с. Боришківці, с. Вищий Ольчедаєв та ін. У питанні національно-патріотичного виховання шкільна бібліотека посідала важливе місце. Вона традиційно брала на себе важливу функцію: допомогти педагогам, молодим людям у формуванні творчої, соціально активної особистості. Таким чином, перед бібліотеками, створеними «Просвітою», стояло три основних завдання:

- дати читачеві вичерпну інформацію з усіх питань, які його цікавлять, розвивати пізнавальність, прагнення довідатись і пізнати більше;
- виховати в молодій людини культуру читання;
- ціленаправити свою діяльність на організацію дозвілля молоді саме через книгу.

У рамках цих завдань здійснювалась робота бібліотек-читалень з формування національної свідомості молоді, що передбачала: освоєння молоддю своєї етнічної спільності, національних цінностей (мови, території,

10 Огієнко І. Чи не новий похід / І. Огієнко // Рада. – 1912. – 25 груд. (№ 294). – С. 3.

11 Любар О. О. Вказ. праця. – С. 397.

культури), відчуття своєї причетності до розбудови національної державності, патріотизм.

Також, необхідно відзначити, що у м. Жванці Кам'янецького повіту, при товаристві «Просвіта» були започатковані загальноосвітні півторарічні курси українознавства. Передбачалося, що три лектори будуть викладати українську мову, історію, письменство, географію України. Після закінчення курсів проводилися іспити. Слухач, який їх успішно складав, отримував свідоцтво¹².

У радянський період історії України просвітницька тематика фактично була закритою для широкого загалу науковців. Винятком можна вважати розвідку В. Герасименка «З українського громадського руху на Поділлі», опубліковану у 1930 р., в якій відсутня ідеологічна тенденційність щодо просвітницьких товариств. Цінним у дослідженні є те, що автором опрацьовано матеріали архіву м. Кам'янка-Подільського, на основі яких подані відомості про роботу Подільської «Просвіти», зокрема зусилля просвітян у справі запровадження української мови в місцевій духовній семінарії, вінницькій церковно-учительській семінарії та 12 двокласних школах краю. У кінці публікації подано коротку довідку про життя і діяльність голови «Просвіти» К. Г. Солухи¹³.

Серед громадських організацій, що діяли в інших містах, можна згадати Вінницьке медичне товариство (1903 р.), Вінницьке літературно-артистичне товариство (1908 р.), Могилівське відділення товариства дослідників Подністрів'я (1908 р.), Балтське музично-драматичне товариство (1908 р.) та ін. Але діяльність цих товариств була вже не такою активною та значимою, як тих, що існували в губернському місті.

Невід'ємно від діяльності згаданих товариств пов'язане заснування у другій половині XIX – на початку XX ст. в містах Подільської губернії музейних закладів. Так, у Кам'янці-Подільському у 1912 р., при губернській земській управі, Товариство подільських природодослідників відкрило природничо-історичний музей. Він мав три відділи: демографічний, культурно-історичний та природничо-історичний¹⁴. Також є свідчення про наміщення Могилівського відділення товариства дослідників Подністрів'я у 1908 р. відкрити власний музей у Могилеві¹⁵.

12 Там само. – С. 418.

13 Герасименко В. З українського громадського руху на Поділлі (1905-1917). (Пам'яті д-ра К. Г. Солухи) / В. Герасименко // За сто літ: Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття / за ред. М. Грушевського. – Харків; Київ, 1930. – Кн. 5. – С. 305-313.

14 Кловак Г. Вказ. праця. – С. 70-72.

15 Анохіна Л. С. З історії освіти у м. Вінниці (II пол. XIX – поч. XX ст.) / Л. С. Анохіна // Подільська старовина: зб. наук. пр. Ювілейний випуск до 80-річчя з дня заснування музею. – Вінниця, 1998. – С. 104.

Отож, необхідно зауважити, що центром реалізації системи з формування інтересу до історії своєї землі ставали музеї, які були незамінним помічником громадсько-просвітницьких товариств у національно-патріотичному вихованні молоді, так як вирішували завдання формування патріотичної свідомості. Музей створював особливі умови для впливу на інтелектуально-вольові та емоційні процеси особистості молодої людини. Саме тому, музей ставав справжнім національним оберегом, осередком духовності, який був не тільки місцем накопичення і збереження пам'яток історії і культури, а й засобом їх популяризації. Музеї відновлювали ланцюг історичної пам'яті, зв'язок поколінь, формували національний світогляд і патріотичну позицію молодих людей.

Таким чином, розглядаючи процес розвитку національно-патріотичного виховання на території Поділля на початку XX століття варто зауважити, що розвивалося воно в руслі соціально-політичних та економічних перетворень усієї Російській імперії.

Важливими політичними передумовами для розвитку освіти та національно-патріотичного виховання виступали і місцеві особливості Подільського краю. Вони полягали в тому, що по всій Україні, на хвилі національного відродження розгорнувся педагогічний рух за національне шкільництво, очолений революційно-демократичною інтелігенцією та освітянами. Він розгорнувся як зворотна реакція на великоросійську шовіністичну політику відносно українського народу, яка супроводжувалася наступом на українську мову і її використання в навчально-виховному процесі освітніх закладів.

Об'єднання молодих людей, освічених, ерудованих, сповнених бажання поширювати освіту в народі, піднести його культуру, зробити її надбанням широкого загалу – явище, на наш погляд, для того часу цілком нове у суспільстві.

Відтак, діяльність громадсько-просвітницьких товариств Поділля на початку XX ст. була спрямована на поширення як серед молоді, так і серед населення освіти, піднесення рівня її культури, моралі, патріотизму та національної самосвідомості.